

אפרים א. אורבך
על ציונות ויהדות
עיונים ומסות

הספריה הציונית
על-יד ההסתדרות הציונית העולמית
ירושלים תשמ"ה

Ephraim E. Urbach
ON ZIONISM AND JUDAISM
ESSAYS

סדרת ספרים על העם היהודי והציונות בדורנו
עורך הסדרה: יוסף ונקרט

כל הזכויות שמורות

סודר והודפס בדפוס "אלפא" ושות' ירושלים

Printed in Israel, 1985

לארץ ישראל אעשה לי בית ולא אצא משם. ומהולל שם ה' שזיכני לעלות וזיכני לדור בירושלים. העליתי את אשתי וילדי ושכרנו לנו בית וקנינו כלים ובכל יום ויום הייתי מודה לפניו יתברך ששם חלקי בין יושבי עירו להסתופף בצלו... עין בעין ראינו שהוא יתברך מביט אל ארצו לטובה ועם נברא והולך וכבר טעינו לחשוב שהגיע קצה של גלות ואנו אוכלים שנות משיח. עד שאנו יושבים שלווים פגעה בנו מדת הדין וכל הארץ נהפכה פתאם לרעתנו. האויב הניף חרבו על עיר קדשנו ועל ערי אלקינו ובתי ישראל היו למשיסה וישראל נהרגו ונשרפו ונתייסרו ביסורים קשים וכל עמלנו היה לבוה ועדיין לא שב אפו ועוד ידו נטויה חס ושלום. אני ואשתי וילדי יצאנו חיים ובנפשנו לא פגעה חרב המדבר, אבל כלי נשדדו וספרי נקרעו והבית אשר אמרתי אשב בו — הושם... קשה היה עלינו לתזור ולבנות את הריסותינו, מי שעברו עליו רוב שנותיו ונחרב שני חורבנות ידיו מרושלות, הלכה היא וילדינו אצל קרוביה לארץ אשכנז ואני הלכתי לעיר מולדתי" (אורח נטה ללון, עמ' רג—רגב). לא בכדי בחר הסופר בלשונות "חורבן ראשון", "חורבן שני", צידוק הדין על החורבן הראשון כעונש על ישיבה בחוץ לארץ, השיבה לארץ והמחשבה שהגיע קיצה של גלות וימות המשיח, האכזבה והיאוש כאשר הושם הבית והביא אותו ליציאה מן הארץ. חורבן ביתו היה במאורעות תרפ"ט. הסיפור "אורח נטה ללון" הופיע בתרצ"ה והדברים נכתבו כנראה עם פרוץ המאורעות של תרצ"ו ואליהם נרמז באמירה "ועדין לא שב אפו ועוד ידו נטויה חס ושלום", אלא שבינתיים חזר הסופר לעירו ובנה את ביתו מחדש. סיפורו המופלא "הסימן" פותח באותה השנה שבאה השמועה שנהרגו כל היהודים בעירו של הסופר, שבה הוא היה "אורח נטה ללון". השמועה מצאה אותו בבית שבנה לו אחר הפרעות של שנת תרפ"ט ומעשה זה מתואר על ידי הסופר בלשון דומה לזו שהבאנו מתוך "אורח נטה ללון". לנדר שנדר בשעת בניין ביתו הראשון מצטרף נדר בשעת חורבנו, "שבלילה שהחריבו הערביים את דירתי נדרתי שאם יצילני השם מיד אויבי ואחיה אבנה לי בית בירושלים

ביתו של ש"י עגנון

לא אסתיר מכם, שבשעתו, כאשר התקיים טקס קריאת שמו של עגנון על אחד מרחובותיה של ירושלים, ומר מרדכי איש-שלום הזכיר בנאומו את דבר שימורו של בית זה שאנו נמצאים בו כ"בית עגנון", הבעתי הסתייגות מן הרעיון וטעמי ונימוקי עמי. באחד מטיולי המרובים עם עגנון התגלגלה השיחה לעניינם של בתי מגוריהם של אנשים דגולים הנשמרים לדורות ועגנון התבטא בערך כך: "הגד לי מה יש לו לאדם הנכנס לבית גיטה בפרנקפורט ורואה שם את מיטתו ואת שולחנו וכליו, האם זה מסייע לקרבו לשירתו של גיטה? והאם לגיטה יש צורך בכך?"

ברם ישר כוחו של מר איש-שלום על שלא שעה לדברי ובדבקות ובמסירות נשאר נאמן לרעיונו החדות לו עומדים אנו כאן בבית המשופץ והמוכן להתמלא תוכן ומשמעות ולשרת מטרות שיועדו לו, מתוך הכרת מקומו המיוחד של הבית בחייו ותפקידו ביצירתו של ש"י עגנון.

דברי עגנון על קורות הבית וגורלו נאמרים על ידו בלשון ובסגנון שמעלים רמזים לקורותיה של האומה.

כשהוא מסביר ב"אורח נטה ללון" מדוע הוא נמצא בעיר מולדתו בוצ'אק ומדוע אשתו וילדיו יושבים במקום אחר, הוא כותב: "אחר שהחריבו האויבים את ביתי ולא הניחו לי כלום נכנסה בי עייפות יתירה ונתרשלתי להקים את ביתי, שנחרב חורבן שני. חורבן ראשון בחוצה לארץ וחורבן שני בארץ. אלא כשנחרב ביתי בחוצה לארץ הצדקתי עלי את הדין ואמרתי עונש הוא שנענשתי על שבחרתי ישיבת חוצה לארץ ונדרתי נדר אם יהיה אלקים עמדי ונתן לי לעלות

בשכונה זו שביקשו הערבים להחריבה. ובחמלת השם עלי הצילני מידי שוסינו והשאיר אותי ואת אשתי וילדי לחיים בירושלים וקיימתי את נדרי ובניתי לי בית, אף עשיתי לי גן ונטעתי בו עץ וישבתי עם אשתי וילדי בחפץ צורנו יוצרנו, עתים בהשקט ובמנוחה ועתים בפחד ורעדה מפני חרב המדבר שהתגופפה בעברת ועמה על כל יושבי ארץ קדשנו. ואף-על-פי שצרות רבות ורעות עברו על ראשנו קיבלתי הכל בעין יפה ולא התאוונתי. אדרבא על כל צרה וצרה אמרתי יפה ישיבת ארץ-ישראל משיבת חוצה לארץ, שארץ-ישראל נתנה בנו כח לעמוד על נפשנו, לא כבחוזה לארץ שהלכנו לקראת צר כצאן לטבחה" ("הסימן", האש והעצים, עמ' רפג). השוואת שתי הפסקאות שהבאנו יש בה כדי ללמדנו על ההתפתחות שחלה ביחס לבית ולישיבה בארץ. חורבן הבית שבחוף לארץ, שנתפש על-ידו כעונש על הישיבה בחו"ל, הביא אתו את הגדר בלשון נדרו של יעקב "אם יהיה אלקים עמדי". כשזכה לעלות וזכה לדור בירושלים שכר לו בית, אבל לא בנה בית. אולם בשעת חורבן דירתו נדר נדר שאם יצילנו ה' מיד האויבים יבנה בית בירושלים בשכונה זו שביקשו להחריבה. ואמנם קיים את הגדר והוא מתאר קיום זה בלשונו של קהלת (ב, ד): "בניתי לי בתים... עשיתי לי גנות... ונטעתי בהם עץ פרי". עם הבניה והגטיעה נעשית ראייתו מפוכחת יותר. בעוד שעם קיום הגדר הראשון "כבר טעינו לחשוב שהגיע קצה של גלות ואנו אוכלים שנות משיח", הרי הישיבה בבית הבנוי הוא "עתים בהשקט ובטחה ועתים בפחד ורעדה", אלא שהישיבה בארץ עם כל הצרות נותנת — שלא כשישיבה בגולה — "כח לעמוד על נפשנו".

בדברים אלה נשתחרר הבית מהסמליות שדבקה בו בתיאור הראשון, והרי ש"י עגנון העיד על יחסו לסמל: "שונא אני לו" — הוא אומר — "מכל דבר אשר אשנא. רק את הדברים הברורים אותם אוהב כי ברורים המה ולא אוכל שאת את הסמלים שפוערים פיהם לקבל חוקים לבלי חוק" (לפנים מן החומה, עמ' 49; וראה גם "שאלי שלום ירושלים", מעצמי אל עצמי, עמ' 429).

מעתה נאמר גם קצת דברים ברורים על תפקידו של "בית עגנון" מעבר לעניין הסמליות. מן הראוי שהבית ישמש אכסניה לעיון ולחקר יצירתו של עגנון ולהפצת הכרתה והבנתה בשכבות רחבות של נוער ומבוגרים, ובמיוחד לנושא ירושלים ביצירתו. חמישים ושתיים שנה התעפר הסופר בעפרה של ירושלים. מרובים הדברים שסיפר על רחובותיה, חצרותיה ובתיה ולא גלאה לתאר את תפארתה של העיר שאותה "סילת לו המקום מתוך ארצו יפה ומנופה ומעולה" (אורח נטה ללון, עמ' 92) ויחד עם זאת לא חיפה ולא כיסה על דברים קשים וראה בה "דברים הרבה שמוטב להם שלא היו משהיו וכן דברים הרבה אין בה שמוטב היה אילו היו בה". שכן מצויים בה "אוטומבילים המשחיתים את אוירה ומזעזעים את מנוחתה" ("מעו ומחסה", האש והעצים, עמ' פב). אבל בזמן שהנוסעים מרובים דווקא או האוטובוסים מועטים. הוא הכיר את סוחרי הקרקעות שערכו את בניין ירושלים ("הסימן", שם, עמ' רצו) ואת הבונים אותה על-ידי גויים ועל-ידי ספרסים והמקימים בתים גבוהים עד לרקיע (סמוך וגראה, עמ' 234) ואת הגנבים שנתרבו בירושלים והוקיקו את החנוונים להוסיף מנעול על מנעול (שם, עמ' 242). דברים אלה ודומיהם נשמעים לנו היום כתואמים יותר את המציאות שנשתבשה.

כאמן וכסופר גדול ידע עגנון שערכה של היצירה האמנותית אינה בהסכמה לדעות מקובלות והשמעת "דברים שעשויים להתקבל על דעת הרבים". ואמנם כוח יצירתו, הממשיכה ושתמשיך לחיות ולהשפיע, טמון ביכולתו של עגנון להעלות שאלות שקרעו חלונות לעתיד ואף להשיב לשאלות שאפילו עדיין לא נוסחו כראוי. ברם עם כל רתיעתו מאמירת "דברים של אדם מן היישוב שמדבר בלשונם של רוב אנשי היישוב" (מעצמי אל עצמי, עמ' 429) רחוק היה מהצטעצעות בנון-קונפורמיזת לשמה, שכן ב"תולדות המעשים שנעשו כבר", בהם הכיר את הגדול והנצחי ואת היפה והמתקן באמת, וכזאת היתה בעיניו ירושלים, ולפיכך למרות הביקורת דרש את הפסוק "וראה בטוב ירושלים כל ימי חיך" וראה בו

לשון ציווי, "חייב אדם בטובתה של ירושלים ולא להיפך,
חס ושלום".

הזיווג שניתן לזווגו בבית הזה — חקר יצירת עגנון, לימודה
והפצתה עם חקר ירושלים והשתקפות העיר ביצירת הדורות,
יש בו כדי לקיים את החובה "לראות בטובתה של ירושלים"
באספקלריית ראייתו של עגנון.